

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.

VESSEY, RACHELLE 2017. Corpus Approaches to Language Ideology. *Applied Linguistics* 38/3: 277–296.

Inferring skin colour from voice

A case study on linguistic prejudice

On February 15, 2021, news about a bank fraud was published and shared on the Facebook page of Telex.hu. The author reports on a telephone fraud, and the essence of the incident is that the suspect pretended to be an employee of a larger Hungarian bank, trying to obtain personal account data from his victims. One of the people he called was a reader of Telex.hu. She recorded the telephone conversation and sent the recording to the editorial office of the news portal. From the recording that takes 2 minutes and 19 seconds, it becomes apparent that the caller speaks a dialect. The goal of this study is to present the function, characteristics and possible explanations of linguistic prejudices about vernacular dialects and specific linguistic markers through an analysis of the comments that this article received. After describing the theoretical framework, the study presents the background and method of the analysis before discussing the results and their implications.

Keywords: linguicism, vernacular, non-standard dialects, linguistic bias, linguistic background, linguistic disadvantages, language attitudes, language stereotypes.

JÁNK ISTVÁN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

S Z E M L E

Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében

Szerkesztette DÖMÖTÖR ADRIENNE. Társszerkesztők GUGÁN KATALIN, VARGA MÓNKA.

Akadémiai Kiadó, Budapest. 2021. 180 lap

Bár a *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében* a közönség számára is elérhetően 2022 elején jelent meg, most, 2023 elején ugyanúgy kiérdemli az „új” jelzőt, mint megjelenése pillanatában. Merthogy a kötet egy eddig viszonylag kevésbé kutatott témát tárgyal egy a magyar nyelvtörténetben kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmazott – variacionista – megközelítési móddal.

A könyv mind a hét tanulmánya középmagyar kori grammatikai (morfematikai és szintaktikai) jelenségekről szól. Ez, ha önmagában nem is újdonság – hiszen HAADER LEA és HORVÁTH LÁSZLÓ szerkesztésében van már például a korszak mondatánát tárgyaló kötet (HAADER–HORVÁTH 2008) –, mindenképpen figyelemre méltó, mivel ebben a témában inkább csak különálló tanulmányok jelentek meg, és azok is inkább csak az utóbbi egy-két évtizedben. (A teljesség igénye nélkül néhány példa: MOHAY 2015; VARGA 2017; GUGÁN 2018; DÖMÖTÖR 2020 stb.) A középmagyar kor grammatikáját átfogóan tárgyaló munka

eddig nem született. A jelen kötet sem az – nem is akként tünteti föl magát –, ugyanakkor jelentős lépés egy majdani szintézis felé.

Arról, hogy milyen volt és hogyan, miért változott a magyar nyelv nyelvtani rendszere a történeti korszakokban, csak az ómagyar kort illetően van átfogó képünk, köszönhetően a sok évtizedes, alapos, szisztematikus kutatásoknak. Szintézis is csak erről a korszakról van: A magyar nyelv történeti nyelvtana (BENKŐ főszerk. – E. ABAFFY – RÁCZ szerk. 1991; BENKŐ főszerk. – E. ABAFFY szerk. 1992; BENKŐ főszerk. – RÁCZ szerk. 1995). Az ómagyart megelőző ősmagyar kor nyelvi állapota (és változásai), nyelvemlékek híján, valószínűleg soha nem lesz olyan mértékben feltárható, mint az összes utána következő korszaké. Bár az ómagyar kort követő középmagyar kor minden eddiginél nagyobb számban és változatosságban vonultat fel nyelvtörténeti vizsgálódásokra alkalmas nyelvemlékeket, korábban mégsem élvezett számottevő kutatói figyelmet. Ennek több oka is van a magyar nyelvudományban (is) hagyományosan hangsúlyos rendszerszemlélettől kezdve a források relatív feldolgozatlanságáig.

Ahhoz, hogy a középmagyar kor elkezdjen szélesebb körben érdekessé válni a grammatikára irányuló kutatás számára is, a történeti szociolingvisztikával és valamelyest a történeti pragmatikával járó szemlélet- és megközelítésmódoknak kellett beszivárognia a nyelvtörténetírásba (erre vonatkozóan l. néhány korai írást, például MAITZ 2000; JUHÁSZ 2002; SÁROSI 2003 stb.). Olyanoknak például, mint a kötet egészét egységesen meghatározó, a szociolingvisztikából érkező, variacionista megközelítés, amely a változatok meglétét és versengését alapvető fontosságúnak tartja a diakrón változások elindulásában, kiteljesedésében és lezáródásában.

A magyar nyelvtörténet első két korszakának kutatói a változásokra koncentráltak, a változatokra kevésbé. Ez döntően nem is annyira a szándékon múltott, hanem a nyilvánvaló adottságokon: ha nincs adat (ősmagyar), vagy csak kevés és töredékes (ómagyar), akkor abból nem lehet kihozni egy-egy történeti szinkrón metszet hiteles leírását a korban használatos variációkat illetően.

A középmagyar kor az első olyan történeti időszak, amelyben a változatok vizsgálatára valóságos lehetőség van, a források nagy mennyisége és változatossága okán. A korszak grammatikai rendszere iránti érdeklődés fellendülése összefügg a 16–18. századi nyelvemlékek, források korszerűen, elektronikus adatbázisban történő feldolgozásával. Ez utóbbit éppen a kötet szerzőiből álló munkacsoport kezdte meg, vitte sikerre és folytatja a továbbiakban is: ez a Történeti magánéleti korpusz (TMK.).

A jelen kötet megszületéséhez tehát egy szerencsés hármas együttállás vezetett: 1. a megfelelő elméleti keret és nézőpont felismerése és alkalmazása (variacionista szemléletmód); 2. a megfelelő (mert – relatíve – bőséges forrással adathozható) és eddig kevésbé kutatott korszak iránti érdeklődés; c) és egy kvantitatív és kvalitatív kutatások végzéséhez is alkalmas, korszerű, annotált adatbázis (TMK.).

A Versengő szerkezetek... kötet szerzői változatos témákról írnak: a *távol* adpozícióról (vagy ragvonzó határozóról) (DÉR CSILLA); a *volna* : *lenne* páros versengéséről (HORVÁTH LÁSZLÓ); a vonatkozó névmás innovatív formájának regiszterfüggő megjelenéséről és terjedéséről (DÖMÖTÖR ADRIENNE); az *-á/-é* jeles múlt idő új funkciójáról, szerepéről a tapasztalat és a személyesség kifejezésében (MOHAY ZSUZSANNA); a kötőmódról – melynek középmagyar kori alakulástörténete eddig jószerivel ismeretlen volt a tudomány

számára (BÁCSI ENIKŐ); a mondattagadás változatairól (GUGÁN KATALIN); a *-ván/-vén* képzős határozói igeneves mellékmondatok sajátos jelentéstartalmáról (VARGA MÓNKA).

Az elméleti alapvetést és a kötethez való gyakorlati útmutatást is tartalmazó kitűnő bevezető tanulmányban – DÖMÖTÖR ADRIENNE – GUGÁN KATALIN – VARGA MÓNKA, Váltakozás, változás és nyelvtörténet: a variacionista megközelítésmódról – és a jelen kötettről – maguk a szerzők, egyúttal szerkesztők, tájékoztatnak arról, hogy a kötet módszertani újdonsága nem merül ki a variacionista szemléletmód érvényesítésében. Az igazán előremutató újítás az, hogy a kutatók „hagyományos”, régi és újabb szempontokat és módszereket együttesen alkalmazva emeltek be a kutatásba.

A nyelvi rendszert és nyelvhasználatot együtt, egymásra hatásukban vizsgálják; valamelyest témától függően, de a „belső, azaz grammatikai vonatkozásokon túl [...] az úgynevezett külső, azaz szociolingvisztikai tényezőket is” figyelembe veszik (5) – vagyis ezekben az írásokban együtt érvényesül grammatikatörténet és történeti szociolingvisztika, sőt történeti pragmatika is.

Az egyes kutatások mindig a konkrét nyelvi adatokból indulnak ki (korpusz alapú vizsgálat), a vizsgálódás irányát maguk az adatok, működésük módja, a viselkedésük szabja meg – ugyanakkor a jelenségek feltárása, leírása és értelmezése mögött jól érezhetően ott áll nemcsak a bevezető tanulmányban megjelölt variacionista megközelítésmód, hanem mindazok az elméletek és nézőpontok, amelyek értő alkalmazásával a kutatói kérdés lehető legszélesebb körű megválaszolása lehetségessé válik. Együtt van jelen a tanulmányokban empiria és elmélet, mint ahogyan a kvalitatív és a kvantitatív elemzési mód is.

A kötet írásaiban a magyar nyelvtörténeti kutatások legjobb hagyományai, eredményei és a nemzetközi, klasszikus és legfrissebb, funkcionális nyelvészeti eredmények ötvöződnek, a magyar nyelvtörténetírásban sajnálatosan ritkán tapasztalható, szerencsés módon.

Az ilyen, sok irányból közelítő, komplex kutatási módszer teszi lehetővé azt, hogy évszázadokkal ezelőtti nyelvi jelenségekről, nyelvi állapotokról – nyelvi kompetenciahiányunk ellenére – az eddiginél jóval árnyaltabb, realisabb és hitelesebb képet kapjunk. Ami együtt jár azzal is, hogy ezek a kutatások nem egy esetben korábbi közkeletű szakmai vélekedéseket kérdőjeleznek vagy egyenesen cáfolnak meg.

Ugyanakkor épp ez az adatok sokféleségére és az adatok kontextusára is érzékeny módszer tár fel – az eddig is ismertek mellett – olyan újabb nehézségeket, korlátokat, amelyekkel minden, történeti adatokkal foglalkozó nyelvésznek számolnia kell, és amelyek tudatában le kell mondania „a teljes bizonyosság illúziójáról” (22).

A bevezető tanulmányt (DÖMÖTÖR–GUGÁN–VARGA) olvasva szembesül az olvasó azokkal a már eddig is ismert vagy éppen most feltárt nehézségekkel, amelyek a nyelvtörténeti kutatások sajátosságaiból fakadóan az alkalmazandó módszertant illetően jelentkeznek.

A nyelvtörténész kutató az (egykor) élő, ténylegesen használt nyelvet vizsgálja a maga változataiban, változatosságában és váltakozásaiban, amiből több dolog következik: a) minden adatot tiszteletben kell tartani, amiből fakadóan nem vagy csak ritkán lehet határozott kategóriákat felállítani, egyenes vonalú, élesen körvonalazott változási folyamatokat leírni; – b) többféle és eltérő megközelítésmódokat tanácsos alkalmazni, például a regiszterek, szövegtípusok, műfajok szerint vagy az egyes nyelvi szintek szerint, sőt az egyes nyelvi és nyelvhasználati jelenségek szerint is; – c) a nyelvtörténész az élő,

ténylegesen használt nyelvet vizsgálja – de a múltban, azaz: csak azt tudja vizsgálni, ami fennmaradt belőle, az pedig szükségszerűen töredékes, hiányos. Tehát örök kérdés marad, hogy mennyire lehet a rendelkezésre álló korpusz alapján reprezentatívan leírni egy adott korszak nyelvi viszonyait.

Mindezekből következően nemcsak az örök bizonytalansággal jegyzi el magát a nyelvtörténész, hanem arra is figyelnie kell, hogy állításait, következtetéseit körültekintő óvatossággal fogalmazza meg. Ennek a kíváncsúnak a kötetben szereplő tanulmányok szerzői jelesen megfelelnek.

Olvasván a kendőzetlenül és épp ezért hitelesen feltárt nehézségekről, felmerül a kérdés: ha ennyi a korlát és a bizonytalanság, akkor milyen eredményeket érhet el egy mégoly komplex megközelítésmóddal is dolgozó nyelvtörténész-kutató? A kötet tanulmányainak ismeretében elmondhatjuk: jelentőseket.

Ha teljes képet soha nem is fog tudni adni senki egy adott korszak nyelvi viszonyairól, részletesebbet, árnyaltabbat, átfogóbbat igen, éppen a vizsgált nyelvi jelenségekre testreszabottan megválasztott vizsgálati szempontok és módszerek segítségével. A Versengő szerkezetek... írásai ezt igazolják.

Néhány a kötetben bemutatott eredmények közül:

Megkezdődött és ígéretesen alakul eddig feltáratlan területek kutatása: például a kötőmód középmagyar kori alakulásáé (BÁCSI ENIKŐ). Képet kapunk arról, hogy egyes váltakozó formák – mint például a *volna : lenne* – gyakorisága és funkcionális megoszlása mikor, hogyan és miért változott (HORVÁTH LÁSZLÓ). Az elektronikus korpusz alapján végzett kvantitatív és kvalitatív kutatás eredményeként megdőlni látszanak egyes korábbi vélekedések, például az igeneves alárendelő mondatok ómagyar kor utáni háttérbe szorulásáról (VARGA MÓNICA írásában), vagy a visszaszoruló ómagyar kori múlt idők középmagyar kori funkciótlanágáról (MOHAY ZSUZSANNA tanulmányában).

Fény derült az egyes váltakozások stabil vagy instabil voltára: a kötet szerzői által vizsgált jelenségek egyike sem bizonyult gyors lefolyású változásnak, jellemzően sokáig tart a váltakozás. Feltárult olyan grammatikai tényezők szerepe a változatok megoszlásában, mint a szórend, a tagmondatsorrend és a tagmondattípus – például a *valamitől távol* szerkezet (DÉR CSILLA), a tagadómondatok (GUGÁN KATALIN), a konjunktívuszi mellékmondatok (BÁCSI ENIKŐ), a vonatkozó névmások (DÖMÖTÖR ADRIENNE) és a határozói igeneves szerkezetek (VARGA MÓNICA) esetében.

Igazolódott, hogy pragmatikai tényezők jelentősen befolyásolhatják, sőt akár meg is határozhatják a nyelvhasználó választását a variációk közül. Az előbbire példa a tagadás kétféle szórendje közötti választás (GUGÁN KATALIN), az utóbbira – a pragmatikai tényezők meghatározó szerepére – az *-á/-é* jeles múltidőnek a középmagyar korban megjelenő új funkciója: nevezetesen a történésekkel kapcsolatos személyes érintettség és tapasztalat érzékeltetése és az evidencialitás kifejezése (MOHAY ZSUZSANNA).

Igen gyümölcsözőnek bizonyult a szociolingvisztikából átvett szempontok alkalmazása, mint például a regiszterek szerinti vizsgálat, amely rámutatott arra, hogy például a vonatkozó névmások esetében az innovatív változat – az előzetes várakozásokkal ellentétben – nem az élőnyelvben terjedt el először, hanem olyan formálisabb regiszterekben, mint a bibliafordítások (DÖMÖTÖR ADRIENNE).

Az utóbbi időkben nyelvész szakmai körökben sok szó esik a nagy hagyományokra visszatekintő magyar nyelvtörténeti kutatások megújulásának szükségességéről. Történetek kezdeményezések is ez ügyben. A jelen írásnak nem feladata az ezirányban eddig tett szakmai lépéseket összegezni, értékelni; viszont célja az, hogy felhívja a figyelmet egy újabb lépésre. Mert a Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében egy olyan magyar grammatikatörténeti tanulmánykötet, amely nem csupán témájában és kutatási eredményeiben ad sok újat, hanem a bevezető tanulmányban megfogalmazott és az egyes konkrét kutatásokban megvalósított elméleti és gyakorlati megközelítésmódjában is újszerű, korszerű – és ekként a megújuló magyar nyelvtörténeti kutatások számára is iránymutató lehet.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND főszerk. – E. ABAFFY ERZSÉBET – RÁCZ ENDRE szerk. 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND főszerk. – E. ABAFFY ERZSÉBET szerk. 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND főszerk. – RÁCZ ENDRE szerk. 1995. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2020. Előtagos és előtag nélküli vonatkozó névmások versengése a középmagyar kor első fél évszázadában. *Magyar Nyelv* 116: 180–195.
- GUGÁN KATALIN 2018. Hagyomány és innováció középmagyar kori bibliafordítások mondatában: a tagadás változatai. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia 4. A Károli-biblia nyelve*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest–Piliscsaba. 57–75.
- HAADER LEA – HORVÁTH LÁSZLÓ szerk. 2008. Tanulmányok a középmagyar kor mondatana köréből. Tinta Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudományszemléleti kérdések. In: JUHÁSZ DEZSŐ – HOFFMANN ISTVÁN – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Debrecen – Jyväskylä, 165–173.
- MAITZ PÉTER 2000. A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 124: 501–513.
- MOHAY ZSUZSANNA 2015. Boszorkányperek múlt időben. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A magyar nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 121–128.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti sociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- TMK. = Történeti magánéleti korpusz. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://tmk.nytud.hu> (2023. 02. 05.)
- VARGA MÓNIKA 2017. Változó és változat: A feltételes jelentéstartalom esetei a középmagyarban. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A magyar nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 319–336.